

SZALAI ÁKOS*

A MÁSÉRT VISELT FELELŐSSÉG ÉS A HELYTÁLLÁS JOGGAZDASÁGTANI ELEMZÉSE

Másért viselt felelősség esetén a károsult a közvetlen károkozó helyett egy a jog által kijelölt személytől (esetleg: az egyetemlegesség alapján e személytől is) kérhet kártérítést. Az írás az ilyen módon leírható deliktuális felelősség hatásait elemzi: miképpen hat ez a károsult, a közvetlen és a közvetett károkozó magatartására. Attól függ ez, hogy öt kérdésre milyen választ ad a szabály: (1) milyen kimentési lehetőség van a közvetlen károkozó magatartása kapcsán, (2) létezik-e (milyen a) kimentés a közvetett károkozó magatartása kapcsán, (3) egyetemleges-e a felelősségük, vagy csak a közvetlen károkozó perelhető, (4) mely esetekben kérheti a közvetett károkozó, hogy az általa megfizetett összeget a közvetlen károkozó térítse meg számára, és (5) e megtérítési kötelezettségnek van-e valamilyen felső határa. Az írás bizonyítja, hogy alapvető ellentét áll fenn a reparáció és a károsult prevenció ösztönzői között. Hasonlóképp: minél erősebb a közvetlen károkozó kártérítési jellegű ösztönzése (ideértve a megtérítési kötelezettségéből fakadó ösztönzőket is), annál gyengébb a közvetett károkozó ösztönzése arra, hogy megpróbálja szabályozási jellegű eszközökkel befolyásolni a magatartását. A másért viselt felelősség, helytállás kimondása mellett tehát több érvelés szól, ha a közvetett károkozó valóban képes ilyen szabályozásjellegű ösztönzőket kialakítani.

[A törvényhozó ö]n magában néha azt sem nézi, hogy az üzem vagy aktivitás a konkrét esetben csakugyan okozatos volt-e, sőt okozatos lehetett-e (a felügyelet elmulasztásával) a kárban, hanem kiindulva abból az éleltapasztalatból, hogy a felelősségáttétellel a hasonló károk elharapozására befolyást lehet gyakorolni [...] állapítja meg a felelősséget az egész esetscsoportra, és teszi felelőssé a gazdát, a tulajdonost alkalmazottja, üzeme, állata által okozott kárért akkor is, ha a konkrét esetben nyilvánvaló, hogy ez a gazda, ez a tulajdonos nem is lehetett okozója a kárnak, teszem, mert lázbeteg, örült, gyermek vagy éppen nasciturus vagy jogi személy volt.¹

Több felróható magatartás konkuráló közrehatásának van még egy területe. Ezt az jellemzi, hogy több személy különböző pozíciókban hat közre, és ezért különbözőképpen kell velük szemben a szankciókat megállapítani avégből, hogy minden pozíció az őt megillető nevelő hatásban részesüljön. A „más személy magatartásáért” való felelősség tartozik ide, tág értelemben véve ezt a kifejezést.²

„Respondeat superior is an example of collective punishment.”³

* PhD, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Jog- és Államtudományi Kar, 1088 Budapest, Szentkirályi u. 28–30; tudományos munkatárs, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet, 1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.
E-mail: szalai.akos@tk.mta.hu.

¹ MARTON Géza: *A polgári jogi felelősség* (Budapest: Triorg 1993) 130.

² EÖRSI Gyula: *A jogi felelősség problémái – A polgári jogi felelősség* (Budapest: Akadémiai Kiadó 1961) 454.

³ RICHARD A POSNER: *Economic Analysis of Law* (New York: Aspen Law and Business ©2011) 239.

Mi indokunk lehet arra, hogy ha *K* (a Károkozó) kárt okoz *Á*-nak (az Áldozatnak), akkor ne *K*-t, hanem *M*-et (valaki Más) szankcionáljunk, *Á* *M*-től (és ne *K*-től) kérhesse a *K* által okozott kára megtérítését? Mi okunk lehet arra, hogy a közvetlen károkozó (*K*) által okozott kárt a közvetett károkozón (*M*-en) kérjük számon? Miért nem vizsgálja a jog – mint Marton Géza mottóként szereplő idézetében is látjuk – az okozati összefüggést *M* tevékenysége és a kár között,⁴ a közvetett és a közvetlen károkozó közötti bizonyos viszonyok esetén? A továbbiakban közvetlen okozónak fogom nevezni *K*-t és közvetett okozónak *M*-et.⁵

Ugyan a másért viselt felelősség szabályozása a legtöbb jogrendszerben meglehetősen kazuisztikus, viszonylag ritkán találunk átfogó klauzulát,⁶ most mégis kezdjük egy olyan definícióval, amely magában foglalja azokat a felelősségi formákat, amelyeket az összehasonlító jogi irodalom,⁷ illetve a magyar jogirodalom⁸ ide sorol. Másért viselt felelősségen, helytálláson azt fogom érteni, amikor

(1) *van ugyan egy jól azonosítható közvetlen károkozó (K), a jogrendszer mégis megengedi, vagy éppen kifejezetten meg is követeli, hogy a károsult (Á) ne tőle, hanem egy kijelölt személytől (M-től) kérjen kártérítést,*

(2) a közvetlen károkozó (*K*) és a másik személy (*M*) között *ex ante* olyan *kapcsolat* áll fenn, amelyben a felek közötti előzetes együttműködés (tranzakció) nem kizárt.

Érdeemes összevetni ezt a definíciót, Földi András nyitó definíciójával a másért való felelősségről írt művéből:

„Ha a felelősségkiváltó cselekményt elkövető személy bárki lehet, ha tehát a felelőssé tett személy bármely persona extranea cselekményéért helytállni tartozik, akkor [...] tiszta objektív felelősség konstruálható [...] Ezzel szemben másért való felelősségről beszélhetünk akkor, amikor valaki a más által jogellenesen és – legalábbis potenciálisan – vétkesen okozott kárt azon az alapon köteles megtéríteni, hogy szerződési vagy más jogilag releváns kapcsolatban áll a segéddel (károkozóval).”⁹

⁴ *M* arra nem hivatkozhat, hogy ő nem volt okozó, a kár megfizetése alól csak más feltételek (pl. – ha felelőssége vétkességi alapú, akkor – vétlensége, vagy a kár számára előreláthatatlan volta) alapján menekülhet.

⁵ Persze ez a megfogalmazás csak relatív értelemben igaz: *K közvetlenebb* kapcsolatban van a káreseménnyel, beékelődik *M* és a kár közé. A közvetlen [direct], közvetlenebb vagy éppen a közeli [proximate], közelebbi károkozó fogalma ugyan nehezen meghatározható (sok jog nem is ismeri), de azt majd minden definíciója kimondja, hogy ha egy személy döntései, cselekedetei beékelődnek valaki és a kár közé, akkor utóbbi már nem lehet közvetlen károkozó, ill. a beékelődő személyhez képest távolabbi okozó lesz. A közvetett és a közvetlen károkozó megkülönböztetésének problémáiról lásd BLUTMAN László: „Okozatosság, oksági mércék és a magyar bírói gyakorlat” *Jogtudományi Közöny* 2011/június 312–313.

⁶ Lásd FÖLDI András: *A másért való felelősség a római jogban, jogelméleti és összehasonlító polgári jogi kitekintéssel* (Budapest: Rejtjel 2004) 326–355.

⁷ Lásd pl. Cees van DAM: *European Tort Law* (Oxford: Oxford University Press 2013) 490–519.

⁸ Pl. FÖLDI (6. l.).

⁹ FÖLDI (6. l.) 16.

Látszik, hogy a két definíció közötti különbség csak annyi, hogy a mostani definíció a „jogilag releváns” kapcsolatot eleve úgy értelmezi, hogy abban a felek közötti káresemény előtti együttműködés (tranzakció) lehetséges.

Ez magában foglalja egyrészt a Ptk. másért viselt felelősség fejezetében (VI. könyv LXIX. fejezetében) szereplő eseteket, illetve azokat, amikor a munkáltató az állam (vagyis a Ptk. VI. könyv LXXI. fejezetét). Másrészt, beletartoznak a gyerekek, értelmi fogyatékkal élők stb. (köztük a magyar jogban vétőképtelennek tekintett) által okozott kárért viselt felelősségek (Ptk. VI. könyv LXX. fejezet).¹⁰ Harmadrészt, az épület tulajdonosának, bérlőjének, használójának felelőssége.¹¹

De értelmezhető ennek alapján több, a másért viselt felelősség kapcsán felmerülő vitakérdés is. Például: követelhető-e kártérítés egy szabályozó, ellenőrző hatóságtól, helytállásra kötelezhető-e az, ha az általa ellenőrzött iparág valamely szereplője okoz kár (például egy bankfelügyelet egy banki termék által okozott kárért, vagy egy iparbiztonsági hatóság egy ipari katasztrófáért)¹²; felelős lehet-e egy tömegrendezvény (tüntetés, sportesemény) szervezője a nézők, résztvevők között megjelenő radikális csoportok által okozott károokért?¹³

Annak eldöntése, hogy a közvetlen és a közvetett károkozó, vagyis *M* és *K* között mely kapcsolat alapozza meg ezt a másért viselt felelősséget, helytállást (pontosabban annak egyes formáit), komoly jogpolitikai megfontolásokat követel. A magyar jog arra törekszik, hogy e kérdések legtöbbször már a törvény szintjén rendezze – ugyanakkor így is sok kérdés marad a jogalkalmazóra. Például mit értsünk azon, hogy valaki a munkáltató,¹⁴ valami a „foglalkoztatására irányuló jogviszonyával összefüggő”,¹⁵ mit jelent a „szándékosság”,¹⁶ mikor jár el a megbízott „e minőségében”,¹⁷ mikor „állandó jellegű” egy jogviszony.¹⁸ A korábbi Ptk. alapján kérdés volt

¹⁰ A magyar irodalomban bevett, hogy a vétőképtelenekért viselt felelősséget elkülönítve kezeljük a másért viselt felelősségtől. Pl. Tóth Endre Tamás: „A vétőképtelen személy károkozásáért való felelősség” in FÉZER Tamás (szerk.): *A kártérítési jog magyarázata* (Budapest: CompLex 2011 [e-könyv]) 6:152; FUGLINSZKY Ádám: „LXX. Fejezet. Felelősség vétőképtelen személy károkozásáért” in OSZTOVITS András (szerk.): *A Polgári Törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény és a kapcsolódó jogszabályok nagykommentárja IV. kötet* (Budapest: Opten 2014) 184, vagy FUGLINSZKY Ádám: *Kártérítési jog* (Budapest: CompLex 2015) 467. Azonban az összehasonlító jogi irodalomban a gyerek által okozott kárért viselt felelősséget másért viselt felelősségnek tekintik. Lásd DAM (7. lj.) 493–502.

¹¹ Lásd pl. FÖLDI (6. lj.) 145–187.

¹² DAM (7. lj.) 492.

¹³ DAM (7. lj.) 493.

¹⁴ Lásd FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 429–433.

¹⁵ Lásd Tóth Endre Tamás: „A közigazgatási, bírósági és ügyészségi jogkörben okozott kárért fennálló felelősség” in FÉZER (10. lj.) 6.252, 6.272; LÁBADY Tamás: „LXIX. Fejezet. Felelősség más személy által okozott kárért” in VÉKÁS Lajos – GÁRDOS Péter (szerk.): *Kommentár a Polgári Törvénykönyvhöz* (Budapest: KJK 2014 [e-könyv]) 59.167; OROSZ Árpád: „LXIX. Fejezet. Felelősség más személy által okozott kárért” in OSZTOVITS (10. lj.) 177–178; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 434–436.

¹⁶ Lásd FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 438–439.

¹⁷ Lásd Tóth (15. lj.) 6.308; OROSZ (15. lj.) 181; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 454.

¹⁸ Lásd Tóth (15. lj.) 6.337; OROSZ (15. lj.) 181–182; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 458–461.

az is, hogy kit tekinthetünk vétőképtelennek,¹⁹ és kit gondozónak.²⁰ Hasonlóképpen a joggyakorlatnak kellett kimondania, hogy a közigazgatási jogkörben okozott kár esetén csak kirívóan súlyos gondatlanság, hiba miatt kaphatunk kártérítést.²¹

Ha az a cél, hogy meghatározzuk, mely kapcsolat alapozza meg *M* ilyen felelősségét, helytállását, akkor mindenképpen a talán leggyakrabban előkerülő két érveléssel kell kezdeni – ezek: a *reparáció* (*A* kárának megtérülési esélyét akarjuk növelni) és a *kockázatosztás* (*K* kockázat, vagy annak legalábbis egy részét akarjuk *M*-re tolni).²² Mindkét érvelés fontos, de egyik sem ad teljes választ.

A reparáció érve szerint, ha a közvetett károkozótól (is) kérhető a kár, akkor a károsult számára lehetővé tesszük, hogy egy „mélyebb zsebet” érjen el. Ugyanakkor ez (a joggazdaságtani irodalomban is gyakran előkerülő²³) vélemény, érvelés gyakran téves: a másért viselt felelősséghez, helytálláshoz kapcsolódó konkrét jogkövetkezmények nem mindig növelik a reparáció esélyét. Sőt, még ronthatnak is a megtérülés esélyein – ilyen, amikor a munkáltató vagyona (például, mert egy csődközeli levő cég) kisebb, mint a munkavállalójáé.²⁴

A kármegosztás érve szerint ennek a felelősségi formának a lényege, hogy (legalábbis bizonyos esetekben) *K* kockázatát csökkenteni akarjuk: helyette *M* fizet.²⁵ Ugyanakkor itt is látni kell, hogy ez az érvelés sem meggyőző minden esetben. Például, amennyiben a közvetlen felelőst bármilyen megtérítési kötelezettség terheli *M*-mel szemben, akkor nem mentesül a kockázatok alól.

E két érvelés szemben a prevenció célja, úgy tűnik, átfogóbb; bár az sem ad választ minden problémára. Ez a prevenció hatása lesz e cikk fő témája. Azonban

¹⁹ Lásd TÓTH (10. lj.) 6.162–6.165; LÁBADY (15. lj.); FUGLINSZKY 2014 (10. lj.) 186–190; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 470–473.

²⁰ Lásd TÓTH (10. lj.) 6.173–6.180; FUGLINSZKY 2014 (10. lj.) 190–196; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 473–474.

²¹ Lásd TÓTH Endre Tamás: „Felelősség az alkalmazott, a tag és a megbízott károkozásaért” in FÉZER (10. lj.) 6.445–446; LÁBADY Tamás: „LXXI. Fejezet. Felelősség közhatalom gyakorlásával okozott kárért” in VÉKÁS–GÁRDOS (15. lj.) 59.257–258; OROSZ Árpád: „LXXI. Fejezet Felelősség közhatalom gyakorlásával okozott kárért” in OSZTOVITS (10. lj.) 210–211; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 522.

²² Érdemes idézni Tóth Endre Tamás véleményét, aki az alkalmazottért vállalt felelősség eredeti 1959-es formája kapcsán a szabályozás két célját emeli ki: „Különös figyelmet fordított a jogalkotó [...] két körülményre. Az egyik, hogy a felelősség kizárólagossága kedvezményt jelent a károkozó munkavállalónak. [...] A másik körülmény pedig a reparáció érvényesülése, azaz annak biztosítása, hogy a károsult hozzájusson a kárigényéhez, vagy legalábbis ezt ne az adott szabályozás hiúsítsa meg. A kor gazdasági viszonyai mellett a döntően állami munkáltató szervezetekre tekintettel ez a megoldás a károsult számára nem volt sérelmes, mert az állami munkáltató szervezet biztos fedezetet jelentett, melytől a károsult feltétlenül hozzájuthatott a kártérítéshez. Ám az adott szempont kiemelkedő jelentőségét mutatja, hogy ahol a fedezet nem volt feltétlenül biztosított, azaz a magánmunkáltatók területén, ott a jogalkotó a károsult reparációs igényét privilegizálva megtartotta az alkalmazott másodlagos (szubszidiárius) felelősségét. Tóth (15. lj.) 6.231. Ezek közül az első az, amit itt kockázatmentesítőként definiálunk, míg a második (nyilvánvalóan) a reparáció.

²³ Pl. Reiner H. KRAAKMAN: „Economic Policy and the Vicarious Liability of Firms” in Jennifer ARLEN: *Research Handbook on the Economics of Torts* (Cheltenham – Northampton: Edward Elgar 2013) 241.

²⁴ Hasonló érvelést lásd TÓTH (15. lj.) 6.282.

²⁵ Lásd pl. DAM (7. lj.) 512–513; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 428. Az irodalomban pl. a tanárok felelőssége kapcsán gyakran bukkan elő az 1899-es *Leblanc*-eset: egy francia tanár és nem az iskola volt felelős egy kárért, emiatt a tanár anyagi csődbe került, és a csőd öngyilkosságba kergette. Idézi DAM (7. lj.) 497.

a prevenció modell közel sem egyszerű. Mindenekelőtt azért, mert mindhárom fél oldalán megjelennek ilyen hatások – amelyek ráadásul kölcsönhatásban is állnak egymással. Ráadásul nem is adhatóak meg általános formában: más és más hatások jelentkeznek, ha a másért viselt felelősség, helytállás jogi formája eltér.

A másért való felelősség, helytállás rendszere ugyanis közel sem egységes. A szöveg első fejezete éppen ezt a sokszínűséget próbálja kezelni: a másért való felelősség, helytállás eltérő megoldásait fogja osztályozni – olyan szempontok, dimenziók szerint, amelyek meghatározzák, hogy az egyes megoldások mennyiben támaszthatóak alá reparációs és kockázatmegosztási szempontokkal. A második, hosszabb fejezet elemzi a prevenció hatásokat – az első részben megismert dimenziók hatásait elkülönítve.

1. A MÁSÉRT VISELT FELELŐSSÉG, HELYTÁLLÁS TÍPUSAI

A másért viselt felelősség, helytállás öt dimenzióját érdemes megkülönböztetni – az e kérdésekre adott válaszok határozzák meg azt, hogy adott jogi forma mennyire szolgálja a reparációt, a kockázatmegosztást, vagy épp a prevenció célját. Az öt szempont:

(1) A közvetlen károkozó miatti kimentése: hogyan függ a fizetési kötelezettség K magatartásától, döntéseitől?²⁶

(2) A közvetett károkozó miatti kimentése: hogyan függ a fizetési kötelezettség M döntéseitől?²⁷

(3) A két fél viszonya: mi történik, ha az előző két kérdés alapján M -nek (is) fizetnie kell – kitől kérheti el az összeget A ?

(4) A megtérítés alapsémája: ha M fizetett, akkor K tartozik-e (mikor) megtéríteni ezt neki, és

(5) A megtérítés korlátja: ha K -nak meg kell térítenie az M által fizetett összeget, akkor van-e ennek felső korlátja?

1.1. A KÖZVETLEN KÁROKOZÓ MIATTI KIMENTÉS

Közvetlen károkozóhoz kapcsolódó kimentés kapcsán megkülönböztethetünk vétkeességi és objektív/tárgyi felelősséget.²⁸ *Vétkeességi felelősség* esetén csak akkor kell fizetni, ha K nem teljesített valamilyen elvárást (a magyar jogrendszerben ilyen

²⁶ Fuglinszky Ádám ezt a kérdést közvetett kimentésnek nevezi. Lásd FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 424–425.

²⁷ Fuglinszky Ádám ezt a kérdést közvetlen kimentésnek nevezi. Lásd FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 424–425.

²⁸ Az objektív/tárgyi felelősség a nemzetközi irodalomban *strict liability*-ként ismert fogalom leírására szolgál – hasonlóan: SZALAI Ákos: „Veszélyes üzemi felelősség – Joggazdaságtani hatások” *Állam- és Jogtudomány* 2015/4. 45–69.

például a felróhatóság követelménye: nem az adott helyzetben általában elvárható módon járt el – de nem ez az egyetlen elvárhatósági mérce). *Objektív/tárgyi felelősség* alatt azt értem, amikor a jogellenes károkozónak mindenképpen fizetnie kell. Vétkeességi alapú kimentés létezik például az alkalmazott esetén a legtöbb országban, ugyanakkor a francia Code Civil szerint elvileg ott objektív/tárgyi felelősség lenne az alkalmazottért.²⁹

Vétkeesség vagy objektív/tárgyi felelősség: mennyiségi probléma. Fontos kiemelni, hogy az objektív/tárgyi és a vétkeességi felelősség prevenció, kármegosztási és reparációs hatásai még nem feltétlenül térnek el. Ez függ attól, hogy a vétkeességi felelősség milyen elvárásokat fogalmaz meg. Amennyiben ezek nagyon magasak („teljesíthetetlenek”, vagyis egy racionális döntéshozó inkább bevállalja azt, hogy vétkes lesz, és kár esetén kifizeti a kárt, semmint, hogy a magas elvárásokat teljesítve mentesüljön a kár megtérítése alól), akkor a vétkeességi felelősség hatásai olyanok, mintha objektív/tárgyi felelősséget alkalmaznánk. Ilyen roppant magas, gyakorlatilag objektív/tárgyi felelősséget jelentő elvárást teremtett a magyar bíróság az 1959-es Ptk. alapján a szerződésszegés esetén³⁰ – és nagyon hasonló ehhez a veszélyes üzemi felelősség³¹ is. Ezt a különbséget a továbbiakban úgy érzékeltetem majd, hogy a gyakorlati hatása alapján *elvárásalapú* és *költségalapú* rendszereket különböztet meg – aszerint, hogy az elvárás teljesíthető-e és ezért hat-e. Amennyiben nem, akkor költségalapú a rendszer: *K*-nak vagy *M*-nek a kártérítést mint költséget mindig meg kell fizetnie.

Reparáció. A károkozó reparációja csak akkor bizonyos, ha a közvetlen károkozó kimentése nem elvárásalapú. Amennyiben az, akkor a károsultat a kártérítési rendszer nem – a másért viselt felelősség, helytállás révén sem – kompenzálja: vétlen (például, nem felróható) károkozás esetén a reparáció elmarad.

1.2. A KÖZVETETT KÁROKOZÓ MIATTI KIMENTÉS

E tekintetben a különböző jogrendszerek három nagy lehetőséget ismernek. Létezik *objektív/tárgyi felelősségi* rendszer: *M*-nek mindenképpen fizetnie kell, ha a közvetlen kimentés sikertelen. Ilyen például a francia³² vagy az olasz³³ munkáltatói felelősség, vagy a vicarious liability.³⁴ Létezik *vétkeességi rendszer*, amikor *M* bizonyos (általában *K* kiválasztásával, felügyeletével, a munkaszervezéssel, a szerve-

²⁹ FÖLDI (6. lj.) 326. Ugyanakkor Földi András értékelése szerint a bírói gyakorlatban inkább a vétkeességi szabály érvényesül Franciaországban is.

³⁰ VÉKÁS Lajos: „A szerződésszegés” in VÉKÁS Lajos (szerk): *A Polgári Törvénykönyv magyarázatokkal* (Budapest: CompLex 2013) 604–605.

³¹ Lásd erről SZALAI (28. lj.). Érdemes ezen a ponton kiemelni, hogy felbukkannak olyan vélemények, amelyek a veszélyes üzemi felelősségben is másért viselt felelősséget, helytállást látnak. (Pl. a másért viselt felelősségi szabályok között helyezi el azokat Földi András – lásd FÖLDI (6. lj.) 363.)

³² FÖLDI (6. lj.) 329; DAM (7. lj.) 506–507.

³³ FÖLDI (6. lj.) 351.

³⁴ DAM (7. lj.) 508; Richard A. EPSTEIN – Catherin M. SHARKLEY: *Cases and Materials on Torts* (New York: Aspen 102012) 691–710.

zet felépítésével, felügyeletével összefüggő) döntései, magatartása kapcsán állít fel a jog elvárásokat – azok teljesítéséhez köti azt, hogy a közvetett károkozónak kell-e fizetnie. És létezik *M* számára még ennél is egyszerűbb kiutat biztosító megoldás: csak akkor kell fizetnie, ha *K* a bíróság, a felperes előtt ismeretlen. Ha megnevezi őt, akkor őt nem lehet fizetésre kötelezni. Ez az *információs kimentés*.

Mennyiségi kérdés. Az elvárás szintje természetesen itt is lehet olyan magas, hogy az gyakorlatilag teljesíthetetlen. Így írják le például a német munkavállalóért viselt felelősség rendszerét, ahol ugyan a munkáltató kimenthetné magát, de az ezzel kapcsolatos elvárást olyan magasra emelte a bírói gyakorlat – illetve egyes egyéb jogszabályok –, hogy szinte lehetetlen, vagy legalábbis meglehetősen ritka az emiatti kimentés.³⁵ Éppen ezért itt is alkalmazni lehet az előbb bevezetett *költségalapú – elvárásalapú* megkülönböztetést: a roppant magas elvárást megfogalmazó vétkességi felelősség és az objektív/tárgyi felelősség költségalapú rendszer.

Reparáció. Amennyiben a közvetett károsult kimentése kapcsán elvárásalapú rendszer alakul ki, akkor a másért viselt felelősség, helytállás nem feltétlenül növeli *Á* reparációjának esélyeit. Sőt, akár ronthatja is, ha pusztán a közvetlen károkozó oldalán vizsgált kimentési feltételeket vizsgálva járna neki kártérítés. (A preventív hatása azonban ennek ellenére jelentős lehet – mint majd látjuk!)

1.3. A FELEK KÖZÖTTI VISZONY

Itt négy nagy modellt különböztethetünk meg: az abszolút felelősséget, az egyetemlegességet, a kezességet és a felelősség hiányát (ha tetszik: az együttes felelősséget). *Abszolút felelősség* alatt itt azt értem, amikor *M* lép *K* helyébe, vagyis csak őt lehet perelni a közvetlen károkozó által okozott kárért is; *K*-tól nem is kérhet kártérítést *Á*. *Egyetemlegesség* esetén *Á* döntheti el, hogy kitől kér kártérítést – akár meg is oszthatja azt a felek között. *Kezesség* esetén adott, hogy kitől kell követelnie (ennyiben az abszolút felelősséggel rokon), amennyiben azonban annak vagyona nem fedezi az összeget, akkor fordulhat a másik ellen. Ilyen a 6:561. § szerint a lakás, ingatlan bérlőjének a viszonya az ingatlanból dolgokat kidobóval, kiöntővel. Fordított eset állt fenn az 1959-es Ptk. eredeti szabálya szerint az alkalmazott-tért vállalt felelősség esetén: ha a munkáltató, vagyis a közvetett károkozó vagyona nem volt elegendő az okozott kár megfizetésére, akkor (de csak akkor) a munkavállalóhoz, a közvetlen károkozóhoz lehetett fordulni a fennmaradó kár megtérítéséért.³⁶ *Felelősség hiánya* esetén viszont *M* nem tartozik megfizetni a *K* által okozott kárt.³⁷

Reparáció. Bár – mint a bevezetőben is említettem – szokás a másért viselt felelősséget, helytállást egyszerűen azzal igazolni, hogy az *Á* megtérülési esélyeit eme-

³⁵ FÖLDI (6. lj.) 345–346; DAM (7. lj.) 502–506.

³⁶ EÖRSI (2. lj.) 386–387.

³⁷ Természetesen mondhatjuk, hogy ez nem másért viselt felelősség, helytállás; érdemes azonban mégis itt kezelni: pl. vállalkozási szerződések esetén a magyar jog szerint, ha az információs kimentés sikeres, akkor erre tér át a jogrendszer.

li, de ez nem minden esetben igaz. A megtérülés esélye, a közvetlen és a közvetett kimentésen túl, az elérhető összes vagyontól függ. Ha ezt a vagyont a másért viselt felelősség, helyállás növeli, akkor javul a reparáció esélye. Nyilvánvalóan nő ez a vagyontömeg, ha a rendszer új személyt von be a különben is elérhető mellé – vagyis egyetemleges felelősség és a kezesség esetén. Az abszolút felelősség azonban azt jelenti, hogy lecseréljük K -t M -re; itt a vagyónváltás iránya bizonytalan.

Az egyetemes felelősségre épülő vicarious liability kapcsán a reparációt mint M és A közötti kockázatmegosztási megoldást mutatja be Giuseppe Dari-Mattiacci és Francesco Parisi. Értelmezésük szerint a kérdés ugyanis az, hogy a közvetlen károkozó fizetéseképtelenségének kockázatát kire akarjuk terhelni: a közvetett károkozóra vagy a károsultra.³⁸

Kockázatmegosztás K és M között. A különböző felelősségi, helyállási viszonyok másképp osztják el a közvetlen és a közvetett károkozó között a kár kockázatát. Abszolút felelősség esetén, vagy ha K csak mint kezes jön szóba, M fizet, vagyis ő viseli a kár kockázatát. Emiatt kénytelen lemondani vagyona egy részéről. (Ha K -nak megtérítési kötelezettsége van, akkor csak M meghitelezi K -t; időlegesen mond le a vagyona egy részéről – és a kellemetlenségét a kamat esetleg kompenzálhatja. De ekkor kénytelen vállalni a hitelezéssel járó kockázatot: például, hogy a kártérítés megítélésének pillanatában még fizetőképés K időközben elveszti – vagy eltűnteti – a vagyona egy részét). Egyetemleges felelősségnél elképzelhető, hogy K fizet, vagyis ekkor a kockázatnak csak egy része kerül M -re.

1.4. A MEGTÉRÍTÉSI KÖTELEZETTSÉG

A lehetőségek hasonlóak a közvetlen károkozó esetén látott kimentési formákhoz. Elképzelhető, hogy a közvetlen károkozónak mindig meg kell térítenie a kárt a közvetett károkozó felé, aki helyette azt megfizette (*objektív/tárgyi alapú megtérítés*); elképzelhető, hogy valamilyen vétkességi szinthez kötik a megtérítési kötelezettséget (*vétkességi alapú megtérítés*) és elképzelhető, hogy eleve kizárják azt (*a megtérítési kötelezettség hiánya*). Természetesen itt is igaz az, hogy a vétkességi és az objektív/tárgyi megtérítés között csak mennyiségi eltérés van – vagyis a vétkességi alapú megtérítés működhet a gyakorlatban (nagyon magas elvárás esetén) kvázi-objektívként. Ezért itt is alkalmazni lehet a fent bevezetett elvárásalapú – költségalapú rendszerek közötti különbséget. Itt *elárásalapú* és *költségalapú megtérítésről* fogok beszélni.

Kockázatmegosztás K és M között. A megtérítési rendszer itt nem azt a kérdést érinti, hogy a károsult mekkora összeget kap, hanem azt, hogy ezt az összeget végül miképpen osztja el egymás között M és K . Így nem a reparáció, hanem az e két fél közötti kockázatelosztás a probléma. Könnyen belátható, hogy megtérítés hiánya esetén a közvetlen károkozó semmiféle kockázatot nem visel – akkor sincs

³⁸ Giuseppe DARI-MATTIACCI – Francesco PARISI: „The Cost of Delegated Control: Vicarious Liability, Secondary Liability and Mandatory Insurance” *International Review of Law and Economics* 2003/4. 453–475.

fizetési kötelezettsége, ha van baleset. Ebben az esetben (és csak ebben az esetben) igaz az, hogy a kártérítési rendszer leveszi róla a káresemény miatti kockázatot. (Tegyük azonban azonnal hozzá, hogy csak a kár megtérítésének kockázatával nem kell ekkor szembenéznie: amennyiben bármilyen más szankció érheti őt kár esetén, akkor a káresemény már igenis jelent számára kockázatot.) Amennyiben elvárásalapú megtérítéssel van dolgunk, akkor a közvetlen károkozó nem viseli az ezen elvárás teljesítése mellett bekövetkező károk kártérítési/megtérítési kockázatát (csak az esetleges egyéb szankciókét). Költségalapú rendszer esetén minden kár esetén megjelenik fizetési kötelezettség a károkozó oldalán – a kártérítési/megtérítési rendszer a kár költségkockázatát (legalábbis részben) rá hárítja.

1.5. A MEGTÉRÍTÉS KORLÁTOZÁSA

Arra az esetre, amikor – akár azért, mert költségalapú megtérítéssel dolgozunk, akár azért, mert a közvetlen károkozó a reális elvárást nem teljesítette – K megtérítéssel tartozna M -nek, a megtérítés maximális összegét még mindig korlátozni lehet.

Kockázatosztás K és M között: kárkockázat. A káresemény miatti költségek kockázatát nem csak úgy lehet megosztani a közvetlen és a közvetett okozó között, hogy elvárásalapú megtérítési rendszert alakítunk ki, hanem úgy is, hogy korlátozzuk a megtérítés maximális összegét. Minél alacsonyabb ez, annál nagyobb kockázatot tolunk M -re. Látszik ebből: ha költségalapú megtérítési kötelezettséget építünk ki, azzal még nem veszünk le minden kockázatot M -ről – ugyanis, ha a megtérítés nem teljes, akkor részben ő is visel kárt, a kockázatot.³⁹

1.6. MAGYAR PÉLDÁK

A magyar jogrendszerben létező egyes másért viselt felelősségi, helytállási formák előző öt szempont szerinti értékelését az 1. táblázat mutatja.⁴⁰ A táblázathoz három gondolatot érdemes hozzáfűzni.

Egyrészt a más személyért viselt felelősség a magyar kommentárirodalom egybehangzó állítása szerint nem teremt önálló felelősségi formát, vagyis a közvetlen károkozó oldalán jelentkező kimentési lehetőségeket nem érinti, azt úgy kell megítélni, mintha nem lenne jelen M , nem másért viselt felelősségről, helytállásról lenne szó.⁴¹

³⁹ Érdemes kiemelni, hogy még egy fontos kockázati elemmel számolni kellene, amelyre itt helyhiány miatt nem kerül sor: a per kimenetelének bizonytalanságával, kockázatával. Ez a kockázat ösztönzi a feleket megegyezésre. Magyarul lásd Robert COOTER – Thomas ULEN: *Jog és közgazdaságtan* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2005) 458. Ugyanakkor M megegyezési ösztönzője erősen függ attól, hogy peresztés esetén mi is a „rajta maradó” költség és mit téríthet meg K -val. (A probléma rövid elemzését lásd SZALAI Ákos: „Másért viselt felelősség, helytállás” *MTA Law Working Papers* 2016/7. 8-9.)

⁴⁰ A táblázat részben FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 495.

⁴¹ TÓTH (15. lj.) 6.258; LÁBADY (15. lj.) 59.172.

Másrészt, a magyar gyakorlat kicsit eltér más országok gyakorlatától a gyerekek, értelmi fogyatékosok által okozott balesetek, károk kapcsán. Máshol alapvető kérdés, hogy az ilyen személyek által okozott minden kár esetén felmerülhet-e kártérítés (amely alól a közvetett károkozó esetleg kimentheti magát), vagy csak azokért, amelyeket a közvetlen károkozó gyerek vétkesen követett el. A probléma érzékeltetéséhez álljon itt egy klasszikus francia példa: gyerekek rögbimeccsén az egyik gyerek nem vétkesen kárt okoz a másoknak – felelős-e ezért a gondozó, elkezdjük-e egyáltalán vizsgálni a gondozó felróhatóságát?⁴² Az angol jog hajlik az utóbbira, a francia inkább az objektív/tárgyi felelősségre – a német pedig a gyerek életkorától függően egyre könnyebbé teszi a közvetlen károkozó oldalán a kimentést.⁴³ A magyar jog a vétőképtelenség kategóriájával gyakorlatilag kiveszi a rendszerből a gyerek egy köre kapcsán a vétkekesség vizsgálatát. Ezzel elvileg kizárja azt, hogy az olyan balesetek esetében (például az előbb említett sportbalesetkor), amikor egy vétőképes személy esetén a felróhatóság hiánya miatt nem állapítunk meg kártérítést, a gyerek által okozott balesetnél ezt megtegyük – automatikusan vizsgálni kell a gondozó felelősségét, vagyis a közvetlen károkozó személy kapcsán ilyenkor gyakorlatilag objektív/tárgyi felelősséggel van dolgunk. Egyetértőleg idézhetjük itt Christian von Bar holland szabályozással kapcsolatos véleményét: a vétőképtelenek esetén ezzel gyakorlatilag az állatok által okozott károkozóhoz hasonló felelősségi rendszert alakít ki a jog.⁴⁴

Harmadrészt, utalni kell arra, hogy a megtérítési kötelezettség esetén fontos különbséget jelent az, hogy szerződéses vagy szerződésen kívüli viszony áll-e fent *K* és *M* között: pontosabban, hogy a közvetlen károkozó megtérítési kötelezettsége kapcsán a jog diszpozitív vagy kógens (esetleg valamelyik fél irányába kógens) szabályt fogalmaz-e meg. Diszpozitív szabály csak arra hathat, hogy valamely megoldás valószínűsége nőjön.⁴⁵ A táblázat ezért a szerződéssel szabadon felülírható megtérítési szabályokat külön jelzi.

Reparáció és kockázatmegosztás K és M között. A táblázatban látszik, hogy a magyar rendszer roppant sokszínű – olyan megoldás azonban, amely a reparációs célt teljes mértékben szolgálná, nincs. Ilyen az lenne, ha mind a közvetlen, mind a közvetett károkozó kimentése lehetetlen, kapcsolatuk pedig egyetemleges felelőség lenne. Az is látható, hogy a megtérítés csakis a vétőképtelen személynél marad el – vagyis mindenki más viselni kénytelen a kár kockázatát.

⁴² DAM (7. lj.) 494.

⁴³ Nemzetközi példákért lásd DAM (7. lj.) 500–501.

⁴⁴ Lásd FÖLDI (6. lj.) 379.

⁴⁵ Ez következik abból, hogy a diszpozitív szabályok ragadósak: nem mindig írják felül a felek akkor sem, ha annál számukra jobb megoldás, jobb kockázatmegosztási forma is elképzelhető lenne. Lásd erről SZALAI ÁKOS: *A magyar szerződési jog gazdasági elemzése* (Budapest: L'Harmattan – Széchenyi István Szakkollégium 2013) 493–494; RUSSELL KOROBKIN: „Inertia and Preference in Contract Negotiations: The Psychological Power of Default Rules and Form Terms” *Vanderbilt Law Review* 1998. 1583–1651; RUSSELL KOROBKIN: „The Status Quo Bias and Contract Default Rules” *Cornell Law Review* 1998. 608–687; DANIEL KAHNEMAN – JACK L. KNETCH – RICHARD H. THALER: „The Endowment Effect, Loss Aversion and Status Quo Bias” *Journal of Economic Perspectives* 1991/1. 193–206.

1. táblázat.

Másért viselt felelősség a magyar jogban

	<i>A közvetlen károkozó miatti kimentés</i>	<i>A közvetett károkozó miatti kimentés</i>	<i>A két fél közötti viszony</i>	<i>Megtérítési kötelezettség</i>	<i>Megtérítés összege, korlátja</i>
<i>A munkáltató felelőssége az alkalmazottért</i>	elvárásalapú/költségalapú rendszer	költségalapú rendszer	abszolút (szándékos: egyetemleges)	elvárásalapú (költségalapú) rendszer*	négyhavi távolléti díj (súlyosan gondatlan; szándékos: teljes)
<i>Jogi személy felelőssége tagjéért</i>	elvárásalapú/költségalapú rendszer	költségalapú rendszer	abszolút	elvárásalapú (költségalapú) rendszer*	teljes
<i>Megbízó felelőssége a megbízottért</i>	elvárásalapú/költségalapú rendszer	elvárásalapú rendszer	egyetemleges	költségalapú rendszer (diszpozitív)	teljes
<i>A fővállalkozó felelőssége az alvállalkozóért</i>	elvárásalapú/költségalapú rendszer	információs rendszer	(abszolút**)	költségalapú rendszer (diszpozitív)	teljes
<i>Gondozó felelőssége a vétőképtelenért</i>	(költségalapú rendszer***)	elvárásalapú rendszer	abszolút	nincs	0
<i>Gondozó felelőssége a vétőképességű gyerekekért</i>	elvárásalapú rendszer	elvárásalapú rendszer	egyetemleges	elvárásalapú rendszer	teljes
<i>Jogi személy közhatalom gyakorlásával okozott kárért</i>	elvárásalapú rendszer	költségalapú rendszer	abszolút	(költségalapú) rendszer****	négyhavi illetmény (súlyosan gondatlan; szándékos: teljes)
<i>Épület tulajdonosa, épület részeinek lehullásáért, épület hiányosságaiért*****</i>	költségalapú rendszer	elvárásalapú rendszer	abszolút	költségalapú rendszer (diszpozitív)	teljes
<i>Épület tulajdonosa, az épületről leeső tárgyakért</i>	költségalapú rendszer	elvárásalapú rendszer	egyetemleges	költségalapú rendszer (diszpozitív)	teljes
<i>Ingatlan bérlője a kidobott, stb. tárgyakért</i>	költségalapú rendszer	költségalapú rendszer	információ	kezesség	teljes

* Ha a közvetlen károkozó kimentése elvárásalapú rendszer, akkor az elvárás ezzel egybeesik – vagyis a gyakorlatban mindig fizetni kell (költségalapúvá válik);

** nincs kit perelni információ nélkül;

*** a magyar jog nem vizsgálja, ezért erre hivatkozva kimentés sincs – így elvárásalapú sem lehet a rendszer: mindig fizetni kell;

**** a közvetlen károkozó esetén viszonylag alacsony elvárás érvényesül – ennél a Kktv.-ben szereplő elvárás keményebb, vagyis, ha a felelősség fennáll, gyakorlatilag mindig fizetni kell;

***** építésért, felújítást végzőkért.

2. PREVENCIÓS HATÁSOK

A magyar jogi irodalomban is bevett, hogy a másért viselt felelősséget, helytállást elsősorban a prevenció hatás növelésével próbáljuk igazolni – mint a mottóban is láttuk, így érvelt Marton Géza és Eörsi Gyula is. Miután az imént azt láttuk, hogy a reparációs hatás és a kockázatmegosztás (pontosabban a kockázat *M*-re tolása) csak bizonyos fajta szabályokra szolgálhat indokul – a többenél vagy hiányoznak, vagy nagyon gyengék –, így a mostani fejezet célja, hogy megvizsgáljuk a prevenció hatását. Látni fogjuk, hogy a különböző megoldások (bár különböző mértékben) mind növelik a közvetett károkozó, *M* ösztönzőit, de érintik, érinthetik a másik két félét is.

Elővigyázatosság és aktivitás. Mielőtt az elemzéshez fogunk, rögzítsük, hogy a prevenció hatásokat elemzésekor a fő kérdés, hogy mit tesz valaki a *káresemény esélyének csökkentése* érdekében.⁴⁶ Az ilyen „esélybefolyásoló” lépések három formáját érdemes elkülöníteni: (1) a megfigyelhető és a (2) nem megfigyelhető elővigyázatosságot, valamint (3) az aktivitást. Elővigyázatosság alatt azokat a cselekedeteket értjük, amelyek adott pillanatban (pontosabban adott aktivitási szint mellett) csökkentik a káresemény valószínűségét: például biztonsági rendszerek működtetését, a körütekintő autózást, a koncentrációt, a fáradtság hiányát. Ezek egy része bizonyítható egy perben a bíróság előtt (ezek a *megfigyelhető elővigyázatossági lépések*), más részük nem (*nem megfigyelhető elővigyázatossági lépések*).⁴⁷ Értelemszerűen, amikor a bíróság magatartási elvárások teljesülését vizsgálja, akkor csak a megfigyelhető elővigyázatossági lépések kapcsán tud ilyen elvárásokat megfogalmazni, ezekre tud koncentrálni. Az *aktivitás* lényege, hogy adott elővigyázatossági szint mellett is változhat a baleset esélye, attól függően, hogy hányszor, milyen mennyiségben végezzük az adott kárveszélyt hordozó tevékenységet: mennyit autózunk, mennyit termel az üzem, hány kutyát tartunk, stb. Ha nagyobb az aktivitás, nagyobb a kár esélye.⁴⁸ Az aktivitást *általában* a bíróság nem tudja, nem szokta vizsgálni, így a vétkesség, felróhatóság vizsgálatának ez (például az, hogy valaki „feleslegesen ült autóba”) nem része.

⁴⁶ Érdemes kiemelni, hogy az irodalomban felbukkan az a gondolat, hogy a prevenció lényege, hogy ennek révén kizárjuk a kár esélyét. Pl. „A prevenció szempontjából a kommentáriródlom kiemeli [...] Ha a gondozó úgy járt volna el, ahogyan az az adott helyzetben általában elvárható, akkor a vétőképtelen fél nem lett volna abban a helyzetben, hogy kárt okozzon.” FUGLINSZKY 2015 (10. l.) 467. De megjelenik ez joggazdaságtani művekben is. Lásd pl. STEVEN SHAVELL: *Economic Analysis of Accident Law* (Cambridge: Harvard University Press 1987) 172–174. A prevenció itt bemutatott modellje szerint azonban a prevenció *nem* azt szolgálja, hogy a *kár esélyét kiküszöböljük*, hanem azt, hogy *csökkentsük*. Tegyük hozzá: az esetek többségében nem is értelmes cél a kár esélyének teljes kiküszöbölése (csak optimális mértékű csökkentése): pl. vétőképtelen személyek károkozása esetén ez a gyerekvállalás feladását, vagy a már megszületett gyerekek „szobafogságát” jelentené.

⁴⁷ A megfigyelhető és a nem megfigyelhető lépések közötti különbségért lásd pl. POSNER (3. l.) 228.

⁴⁸ Az aktivitás és az elővigyázatosság közötti különbségért lásd pl. COOTER–ULEN (39. l.) 362–364; NUNO M. GAROUPA – THOMAS S. ULEN: „The Economics of Activity Levels in Tort Liability and Regulation” *Illinois Program in Law, Behavior and Social Science* 2013/14–15, *ssrn.com/abstract=2325695*; SZALAI (28. l.) 58–59.

2.1. A KÁROSULT ÖSZTÖNZŐI

A Ptk. 6:525. § szerint a magyar jog alapvetően *összehasonlító vétkességben* gondolkodik.⁴⁹ Ennek lényege, hogy amennyiben a károsult nem tette meg, ami adott helyzetben elvárható, akkor nem jogosult teljes kártérítésre, hanem – elsősorban a kettejük felróhatósága arányában – megoszlik a kár közte és a károkozó között. Ebben a rendszerben az, hogy mekkora megtérülésre számíthat, három dologtól függ: (1) a saját magatartásától, megfigyelhető elővigyázatosságától, (2) a potenciális károkozó megfigyelhető elővigyázatosságától és (3) a bíróság által elismert – és be is hajtható – kárösszegetől. A saját megfigyelhető elővigyázatossága emeli, a másik fél (várható) megfigyelhető elővigyázatossága csökkenti a kár megítélésének esélyét.

Közgazdasági értelemben minden kártérítési rendszer biztosítás: a károsult kára-ít, vagy legalábbis azok egy részét a károkozó, a felelős, a helytálló megfizeti számára. Éppen ezért érdemes a károsult ösztönzőit a biztosítás irodalmából kölcsönvett fogalommal, az *ex ante morális kockázattal* leírni: akinek várhatóan nem kell a teljes kárát viselni (esetleg semmiféle kárt nem kell viselnie), az veszélyesebb tevékenységekbe kezd, nagyobbra növeli ezt az aktivitását, kevésbé lesz elővigyázatos. Röviden: gyengül a prevenció ösztönzője. Ez a hatás mindenkire és minden este, de természetesen csak marginálisan igaz: egy kicsit bizonyosan kevésbé vagyunk elővigyázatosak, kicsit nő a veszélyes aktivitásunk volumene, ha biztosítva vagyunk. (Az, hogy ez a magatartási változás jelentős-e, elsősorban attól függ, hogy a bennünket érő kár, hátrány mekkora, annak mekkora részét térítik meg, akár kártérítés, akár biztosítás, akár más formában.)

Egyes intézményi formák eltérő hatásai. A morális kockázat modellje szerint tehát a prevenció ösztönző gyengül, ha a reparáció erősödik. Azonban, mint az előző fejezetben láttuk, hogy a másért viselt felelősség, helytállás nem biztos, hogy erősíti a reparációt. A potenciális károsult oldalán (legalábbis kicsit) csökkenti a prevenció hatást az *egyetemlegesség* és a *kezesség*: ezek (legalábbis kicsit) emelik a várható reparáció szintjét, és ezért csökkentik az elővigyázatosságot és növelik a veszélyes aktivitás szintjét. Az *abszolút felelősség* hatása attól függ, hogy mit várnak a károsultak: a számukra elérhető vagyon nő-e e jogintézmény megjelenése miatt. Láttuk azt is, hogy amennyiben a közvetlen, vagy a közvetett károkozó oldalán *elvárásalapú kimentés* létezik, akkor ez a reparáció esélyét alacsonyabban tartja a költségalapú rendszerekhez képest, így a potenciális károsultak prevenció ösztönzője erősebb lesz.

2.2. A KÖZVETLEN KÁROKOZÓ ÖSZTÖNZŐI

A másért viselt felelősség, helytállás rendszere, attól függően, hogy pontosan milyen választ is ad az előző fejezetben látott kérdésekre, miképpen szabályozza a felek viszonyát, illetve a megtérítési kötelezettséget erőteljesen átalakíthatja

⁴⁹ Az összehasonlító vétkesség értékeléséért lásd SZALAI (28. l.) 53–54.

a közvetlen károkozó elővigyázatossági és aktivitási döntéseit. Egészen pontosan: gyengíti az ő kártérítési jogból származó ösztönzőit. Viszont megjelennek ehelyett a közvetett károkozóval fennálló (munka-, szerződéses, családi, baráti stb.) kapcsolatából fakadó ösztönzők. Érdemes tehát megkülönböztetni kártérítési és szabályozási jellegű ösztönzőket. *Kártérítési ösztönzők* alatt értem azt, hogy a közvetlen károkozónak milyen (és mitől függő) kártérítési és megtérítési kötelezettsége keletkezik kár esetén. *Szabályozói ösztönzőknek* pedig minden más szankciót. Ezek között vannak azonban olyanok

- amelyeket csak akkor alkalmaznak vele szemben, ha a kár bekövetkezik (és azt a közvetett károkozó kifizeti helyette) – ezeket nevezem majd *kárhoz kötődő szankcióknak*; és

- amelyeket akkor is életbe lehet léptetni, ha (még) nincs kár, de a közvetlen károkozó magatartása nem felel meg az elvárásoknak – ezek a *kártól független szankciók*.

Mielőtt rátérünk az egyes ösztönzőkre, érdemes kiemelni, hogy mint egyik félnél sem, így a közvetlen károkozónál sem feltétlenül jó a preventív hatás emelése. Az irodalomban ennek kapcsán egyik leggyakrabban hivatkozott probléma az, hogy a közvetlen károkozó elővigyázatossági lépése a kockázatvállalás visszafogása – holott sok esetben kifejezetten a kockázatvállalást ösztönzése lenne a kívánatos.⁵⁰

Kártérítés-jellegű ösztönzők: eltérő intézmények eltérő hatásai. A kártérítési jellegű szankciónál különbséget tettünk olyan rendszerek között, amikor

- akár a közvetlen károkozó kimentése kapcsán (megtérítési kötelezettség mellett),

- akár a megtérítés kapcsán elvárásalapú rendszer működik, és

- a mindkét elemnél költségalapú rendszerek között.

Az *elvárásalapú rendszerek* esetén elsősorban az ezen elvárásnak való megfelelés lesz a közvetlen károkozó célja: ez mentesíti a kártérítést, a megtérítést alól. Ez a rendszer – szélsőséges esetektől eltekintve – érzéketlen arra, hogy mekkora is a fizetési kötelezettsége az elvárás nem-teljesítése esetén. *Költségalapú* rendszerrel a fizetési kötelezettség nagysága a fő ösztönző tényező. Ezért, ha ilyen rendszerben csökken a kártérítés nagysága, akkor a prevenció is gyengül.

Szabályozásjellegű ösztönzők: kárhoz kötődő szankciók. A preventív hatás nem csak attól függhet, hogy kár esetén kell-e kártérítést, megtérítést fizetni, hanem attól is, hogy milyen egyéb szankciókkal számolhat a közvetlen károkozó a káresemény után. Amennyiben a munkavállaló számolhat azzal, hogy a munkáltató (miután megfizeti a kárt) fegyelmet indíthat vele szemben, vagy elmaradhat a jutalma, előléptetése, esetleg a munkáját is elveszítheti, akkor ez – kártérítési jellegű ösztönző híján is – elég erős preventív ösztönzőt teremt. Hasonlóképpen,

⁵⁰ Ez a fő hatékonysági érv egyébként amellet, hogy a kockázatot az – általában kevésbé kockázatkérülő – közvetett károkozó felé toljuk. Lásd Alan O. SYKES: „The Boundaries of Vicarious Liability: An Economic Analysis of the Scope of Employment Rule and Related Legal Doctrines” *Harvard Law Review* 1988/3. 278; Reiner H. KRAAKMAN: „Vicarious and Corporate Liability” in Michael FAURE (szerk.): *Tort Law and Economics* (Cheltham – Northampton: Edward Elgar 2009) 135; KRAAKMAN (23. l.) 240.

ha egy megbízott, vagy egy alvállalkozó szerződésbontástól tarthat, vagy éppen a remélt új szerződések maradhatnak el (a megkötésük esélye csökken), az is prevencióra ösztönzi – kártérítési, megtérítési kötelezettség hiányában is. De vehetjük egy gyerek példáját is, akit nyilvánvalóan nem a – nem létező – megtérítési kötelezettsége tart vissza, hanem az, hogy szülei, gondozói haragudni fognak rá (esetleg meg is büntetik), ha másnak kárt okoz.⁵¹

Szabályozásjellegű ösztönzők: kárhoz nem kötődő szankciók. Mind a kártérítési jellegű ösztönzők, mind a káreseményhez kötődő szankciók esetén a prevenció hatás abból fakad, hogy a közvetlen károkozó a káreseményt és ennek következményeit el akarja kerülni. Az elővigyázatosság (illetve az aktivitás visszafogása) azonnali terheit azzal veti össze, hogy mekkorák ezek – a várakozása szerint – a kár esetén bekövetkező szankciók, illetve, hogy az elővigyázatosság (vagy az aktivitás-visszafogás) mennyivel csökkenti a káresemény, és így a szankciók esélyét. Persze itt igen komoly szerepe van annak, hogy ki mennyire optimista, ki mennyire jól méri fel a káresemény valószínűségét, az elővigyázatosság hatását.

A közvetett károkozó azonban más módon is befolyásolhatja az elővigyázatosságát: szankcionálni sok esetben nemcsak akkor lehet, ha a kár már bekövetkezett, hanem bármikor, amikor felismeri, hogy a közvetlen károkozó magatartása nem megfelelő – például nem tartja be a biztonsági követelményeket, fáradtan vezet, figyelmetlenül, veszélyesen játszik, stb. A közvetlen károkozó prevenció ösztönzője ekkor nem abból fakad, hogy a kár esélye nő, ha nem tartja be az előírásokat, hanem abból, hogy „lebukhat”. Plauzibilis feltevés, hogy a lebukás esélye nagyobb, mint a káré – ezért itt ugyanakkora szankció preventív hatása erősebb; másképp: ugyanazon elővigyázatossági lépés kiváltásához kisebb szankció is elég. Ráadásul, szintén plauzibilisnek tűnik a feltevés, hogy a potenciális közvetlen károkozók pontosabban képesek becsülni a szankció, a lebukás esélyét, mint a kár esélyének elővigyázatossági miatti csökkenését – vagyis az optimizmus kevésbé jelent problémát.⁵²

Egyes intézményi formák eltérő hatásai. Az 1. fejezetben látott felelősségi szabályok más és más *kártérítés-jellegű ösztönzőket* tartanak meg. Egyelőre csak ezeket elemzem – de észben kell tartani, hogy amennyiben ezek gyengülnek, akkor a közvetett károkozó megpróbálhatja kipótolni azok helyét szabályozásjellegű elemekkel. Ezeket a következő pont tárgyalja majd.

⁵¹ A normatív irodalomban ez a gondolat úgy jelenik meg, hogy akkor szerencsés a másért viselt felelősséget alkalmazni, ha igaz, hogy a közvetett károkozó jobban képes felismerni és szankcionálni a közvetlen károkozó által okozott károkat, illetve az ahhoz vezető vétkességét, mint a bíróság. Lásd erről SHAVELL (46. l.) 173–174.

⁵² Lásd erről az ún. viselkedési közgazdaságtan állításait – magyarul pl. John CULLIS – Philip JONES: *Közpénzügyek és közösségi döntések* (Budapest: Aula 2003) 195–196; Oren BARR-GILL: „A fogyasztói szerződések viselkedési közgazdaságtana” *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás* 2010/1. 1–25; Richard A. EPSTEIN: „A fogyasztói szerződések neoklasszikus közgazdaságtana” *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás* 2010/1. 27–39; Edward L. GLAESER: „Paternalizmus és pszichológia” *Kormányzás, Közpénzügyek, Szabályozás* 2010/1. 65–80; Richard H. THALER – Cass R. SUNSTEIN: *NUDGE* (Budapest: Manager 2011); SZALAI (45. l.) 555–570.

A kártérítési jellegű ösztönzők erejét elsősorban a megtérítési kötelezettség befolyásolja:

– Ha *teljes, költségalapú* megtérítés van, akkor a másért viselt felelősség, helytállás alig változtatja meg a közvetlen károkozó ösztönzőit: *majdnem* úgy viselkedik, mintha nem is viselné helyette senki a felelősséget, nem állna helyt érte senki. *Abszolút felelősség* esetén *M* meghitelezi őt – ezért a másért viselt felelősség, helytállás kicsit csökkenti az általa viselt terhet. Tegyük hozzá: ha *M*-nek nincs akkora vagyona, amekkora a kár megtérítéséhez szükséges, kevesebbet fizet, míg *K*-nak lenne, akkor ez a megoldás csökkenti *K* terheit. Ha *egyetemes felelősség* párosul teljes megtérítéssel, akkor kicsit magasabb a *K*-n maradó teher (de még amiatt, mert lehet, hogy nem neki kell megfizetnie a kárt a károsult felé, hanem csak később a megtérítés során fizet, így is elmarad ez a teher a másért viselt felelősség, helytállás nélküli helyzettől).

– Ha a megtérítési kötelezettsége *elvárásalapú és teljes*, akkor alapvetően a vele szemben érvényesített elvárás teljesítésére törekszik.

– Ha a *megtérítési kötelezettsége korlátozott és költségalapú*, akkor a megtérítési kötelezettség korlátozása mindenképpen csökkenti *K* prevenciós ösztönzését. Amennyiben azonban a közvetlen *károkozó kimentésénél vagy a megtérítése kötelezettsége kapcsán elvárásalapú* a rendszer, akkor rá elsősorban ez az elvárás hat – vagyis a hatása ugyanolyan, mintha nem is korlátoznánk a megtérítendő összeget.⁵³

– Ha *nincs megtérítési kötelezettsége*, akkor a kártérítési jellegű ösztönző teljesen hiányzik.

2.3. A KÖZVETETT KÁROKOZÓ ÖSZTÖNZŐI

A közvetlen károkozó magatartását tehát nagyban a közvetett károkozó döntései (a szerződés-, szabályozásjellegű szankciók) határozzák meg. *M* nem közvetlenül a kár valószínűségét tudja befolyásolni, hanem *K* magatartást. A másért viselt felelősség, helytállás prevenciós hatása az ő oldalán úgy jelentkezik, hogy több motivációja lesz ilyen szabályozásjellegű ösztönzők kialakítására. Ezen *M*-re ható ösztönzőket érdemes két csoportba szétválasztani: vannak hatások, amelyek akkor jelennek meg, ha önkéntesen (például egy szabadon kötött szerződés keretében) vállalja fel a felelősséget a máséért, és vannak, amelyek akkor, ha törvényi előírás kötelezi *M*-et a felelősségvállalásra, helytállásra. Önkéntes felelősségnek, helytállásnak nevezem azokat az eseteket, amikor ilyen viszony a szerződési szabadság alapján jön létre.

Önkéntes felelősség, helytállás. Az ilyenkor jelentkező prevenciós hatások abból fakadnak, hogy sok esetben *M* az, aki

⁵³ Ha jelentős a különbség a kártérítés és a megtérítendő összeg között, akkor ugyanaz a változás várható, mint amit fent már láttunk: az elvárás teljesítésére már nem ösztönzi a rendszer, hanem inkább bevállalja (bevállalná, ha *M* hagyja) az alacsony megtérítés megfizetését.

1. *kiválaszthatja* azt az embert, akit a potenciális veszélyes pozícióba állít (például eldöntheti, kit bíz meg egy munkával);

2. utasíthatja *K*-t, *ellenőrizheti* a tevékenységét, szankcionálhatja, ha nem megfelelő elővigyázatossággal járt el;

3. dönthet az aktivitás nagyságáról, vagyis arról, hogy mekkora legyen a potenciálisan veszélyes *tevékenység* (mennyit termeljen a gyár, mennyi üzletet kössenek, mennyit töltsön a gyerek olyan helyen, ahol másoknak kárt okozhat, stb.).

Tegyük azonnal hozzá: ezek csak elvi lehetőségek – nem biztos, hogy ezekkel az eszközökkel valóban élni is tud. Ezek gyakorlása ugyanis komoly akadályokba ütközhet. A joggazdaságtani irodalom normatív, hatékonyságelvű szerzői éppen annak alapján próbálják elhatárolni azokat az eseteket, amikor a másért viselt felelősség, helytállás igazolható, hogy ezekkel az eszközökkel valóban (viszonylag könnyen, olcsón) élni tud-e a közvetett károkozó.

Önkéntes felelősség, helytállás: kiválasztás. Láttuk a közvetlen károkozó prevenció ösztönzői között, hogy fontos szempont lehet számára: megújítják-e, fennmarad-e a számára kedvező szerződés, alkalmazza-e a közvetett károkozó őket továbbra is, vagy elbocsátja. A *kiválasztás* alaposságával (vagy éppen a kapcsolat megszakításának, a felmondás alapos megfontolásával) csökkenteni lehet a kár esélyét: kevésbé „problémás” ember ugyanabban a pozícióban kisebb valószínűséggel okoz kárt.

Ugyanakkor látni kell azt is, hogy a kiválasztás csak akkor hat valóban a károkozás esélyére, ha

(1) *M* felismerheti *K* „veszélyes voltát”, és

(2) megteheti, hogy valakit nem enged az adott pozícióba, vagy eltávolíthatja onnan.

Nem mindig reális elvárás azonban, hogy a kiválasztás révén megsűrje, ki kerülhet a potenciális károkozó pozíciójába. A fő probléma a *kontraszelekció*: a megbízás, a munka elnyerésében reménykedő aspiráns hamis színben tüntetheti fel magát, elhallgathat fontos információkat – és ezeket *M* nem, vagy csak igen komoly költségek árán tudná kideríteni.⁵⁴ Ha így van, akkor a közvetett károkozó ezen kiválasztási döntés révén nem (vagy csak nagyon drágán) csökkentheti a káresemény valószínűségét. Hasonlóképpen nem létezik ilyen „kiválasztási ösztönző” akkor sem, ha a kapcsolat nem önkéntes alapon jön létre – például, ha *M* nem utasíthatja el *K*-t, vagy nem számolhatja fel vele a kapcsolatot. Például, mert *K* olyan vétőképtelen személy, akinek ő a (törvény alapján kijelölt) gondozója. Vagy például, mert a munkajogi, diszkriminációellenes szabályok aránytalanul kockázatosak teszik a pályázó visszautasítását, később az elbocsátását.⁵⁵ Persze ezekben az

⁵⁴ Kontraszelekcióról magyarul részletesebben Paul MILGROM – John ROBERTS: *Közgazdaságtan, szervezetelmélet és vállalatirányítás* (Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó 2005) 210–216; SZALAI Ákos: „Prevenció és reparáció a kártérítési jogban” *Állam- és Jogtudomány* 2014/3. 44–45.

⁵⁵ Természetesen érvelhetünk úgy, hogy a diszkriminációellenes szabályok nem azt tiltják, hogy ilyenkor szankcionálja *K*-t, hiszen ez megengedett különbségtétel. A probléma azonban az, hogy a jogalkalmazó tévedhet: a diszkriminációellenes törvények miatt van esélye annak, hogy (nemcsak, hogy nem utasíthatja el *K*-t, de még) meg is büntetik, ha fel akar lépni *K* ellen.

esetekben még mindig lehetséges, hogy M a következő két döntés révén megfelelő ösztönzőket teremthet K számára.

Felügyelet, utasítás, ellenőrzés. Láttuk, a közvetlen károkozóra nem csak az hat, ha a kár esetén szankcionálják (például elbocsátják), hanem az is, ha a kár bekövetkezésétől függetlenül ellenőrzik a munkáját, szankcionálják a tevékenységét. (Ráadásul ez még a kockázatokat rosszabbul felmérő potenciális károkozók számára is jobban érzékelhető.) M alkothat magatartási előírásokat, amelyek betartását ellenőrzi, és szankcionálhatja K -t, ha azokat megszegi. Ahogyan azonban a kiválasztást a kontraszelekció gátolhatta, itt is számba kell venni az akadályokat:

(1) Milyen joga van M -nek megszabni a közvetlen károkozó számára, hogy mit tegyen, milyen döntéseket hozzon, hogyan viselkedjen egyes helyzetekben? A probléma általában abból fakad, hogy ezeket az előírásokat nem lehet egyszer és mindenkorra pontosan megfogalmazni, hiszen ha új helyzetek alakulnak ki, új információk bukkannak fel, módosítani kell azokat. A kérdés: a magatartási előírások mennyire rugalmasak, mennyire könnyen módosíthatja azokat egyoldalúan a közvetett károkozó? (Nagyjából ez a probléma, vagyis a változó helyzethez, új információhoz való alkalmazkodás problémája az, amit a jogi irodalomban *utasítási jogként* ismerünk. A jogirodalom is ennek erősségével vagy gyengeségével magyarázza például a megbízottért és a munkavállalóért való felelősség eltérését.⁵⁶ De felbukkan ez a gondolat, ha nem is utasítási jogként, a gyerekekért vállalt felelősség kapcsán is.⁵⁷)

(2) Amennyiben előírás, utasítás adható is, akkor is fennmarad problémaként a szankció kérdése: mit lehet tenni az előírást, utasítást be nem tartó közvetlen károkozóval? A szankció ereje a joggazdaságtani modellek szerint (is) két elemtől függ: a lebukási esélytől és a szankció nagyságától.⁵⁸ Ha a szankciót korlátozza a jog (például a munkajog), akkor a prevenció hatás csak akkor lesz erős, ha magas a lebukási esély. Azonban mindig van esély arra, hogy a szabályszegés felderíthetetlen és ezért megtorlatlan marad – ha ezt az esélyt csökkenteni (a lebukás esélyét növelni) akarjuk, akkor bonyolultabb, drágább ellenőrzési rendszerre van szükség.

⁵⁶ TÓTH (15. lj.) 6.306; OROSZ (15. lj.) 180; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 451–452.

⁵⁷ FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 487–488.

⁵⁸ A büntetés és a lebukási esély (fordítva megfogva: a látencia esélye) közötti összefüggés elemzéséért magyarul lásd Gary S. BECKER: „Bűn és bűnhődés: egy közgazdasági megközelítés” in *Válogatás Gary S. Becker írásaiból – A Rajk László Szakkollégium által alapított Neumann János Díj 2004. évi kitüntetettjének tiszteletére* (Budapest: Rajk László Szakkollégium 2004) 139–198; COOTER–ULEN (39. lj.) 505–506; CULLIS–JONES (51. lj.) 304–312; Nuno M. GAROUPA: „The Theory of Optimal Law Enforcement” *Journal of Economic Surveys* 1997/3. 267–295; Mitchell POLINSKY – Steven SHAVELL: „The Optimal Use of Fines and Imprisonment” *Journal of Public Economics* 1984/1. 89–99; Mitchell POLINSKY – Steven SHAVELL: „The Economic Theory of Public Enforcement of Law” *Journal of Economic Literature* 2000/1. 45–76; Mitchell POLINSKY – Steven SHAVELL: „The Theory of Public Law Enforcement” in Mitchell POLINSKY – Steven SHAVELL: *Handbook of Law and Economics Volume 1*. (Amsterdam – Boston: Elsevier 2007); Steven SHAVELL: *Foundations of Economic Analysis of Law* (Cambridge: Belknap 2004) 473–514; BARTUS Gábor – SZALAI Ákos: *Környezet, jog, gazdaságtan – Környezetpolitikai eszközök, környezet-gazdaságtani modellek és joggazdaságtani magyarázatok* (Budapest: Pázmány Press 2014) 226–228.

Ha ennek felállítását, működtetését nem várhatjuk el M -től, akkor a szankció korlátozása egyben ezt a prevenció hatást is gyengíti.

A normatív joggazdaságtani irodalom sokszor hangsúlyozza, hogy az ellenőrzés nehézsége komoly ellenérv lehet a másért viselt felelősség (annak az irodalomban elsősorban elemzett formája, a vicarious liability) alkalmazás ellen.⁵⁹

Aktivitás nagysága. A klasszikus feltevés szerint az elvégzendő feladat nagyságát sokszor M határozza meg. Márpedig, ha az aktivitásról egyedül ő dönthet, akkor azt addig a szintig emelheti, amíg az ő aktivitás növelése miatti haszna meghaladja az emiatti költségét. Ha a másért viselt felelősség, helytállás növeli az aktivitás növelésével együtt járó költséget, akkor a várakozások szerint csökkenni fog az ilyen kockázatos tevékenység szintje. Ez a hatás roppant hasonló ahhoz, ami a jogirodalomban⁶⁰ „érdekelvként” jelenik meg.

Ugyanakkor nem minden másért viselt felelősség, helytállás termeti meg ezt az ösztönzőt, hanem csak azok a formák, amikor a kárt a közvetett károkozónak kell állnia. Ugyanakkor a legtöbb forma nem ilyen. Ha K akár csak részleges megtérítéssel is tartozik, akkor a kár nem teljesen terheli M -et. Illetve, ha a közvetett károkozó oldalán a kimentés kapcsán elvárásalapú a rendszer, akkor M csak ezen (kiválasztással, utasítással, ellenőrzéssel, munkaszervezéssel kapcsolatos) elvárásokra fog figyelni, az aktivitás nagyságára nem – hiszen, ha az elvárásokat teljesíti

⁵⁹ Lásd pl. Alan O. SYKES: „The Economics of Vicarious Liability” *Yale Law Journal* 1984/7. 1231–1280; Mitchell POLINSKY – Steven SHAPELL: „Should Employees be Subject to Fines and Imprisonment Given the Existence of Corporate Liability?” *International Review of Law and Economics* 1984. 239–257; Jennifer H. ARLEN: „The Potentially Perverse Effects of Corporate Criminal Liability” *Journal of Legal Studies* 1994/2. 832–867; Jennifer H. ARLEN – Reinier H. KRAAKMAN: „Controlling Corporate Misconduct: A Comparative Analysis of Alternative Corporate Incentive Regimes” *New York University Law Review* 1997. 687–779; Steven SHAPELL: „The Optimal Level of Corporate Liability Given the Limited Ability of Corporations to Penalize their Employees” *International Review of Law and Economics* 1997. 203–213; Stephen CHOI: „Market Lessons for Gatekeepers” *Northwestern University Law Review* 1998 916–966; Richard A. EPSTEIN – Alan O. SYKES: „The Assault on Managed Care: Vicarious Liability, Erisa Preemption, and Class Actions” *Journal of Legal Studies* 2001/2. 625–659; Assaf HAMDANI: „Gatekeeper Liability” *Southern California Law Review* 2003/1. 53–122; Eric A. POSNER – Alan O. SYKES: „An Economic Analysis of State and Individual Responsibility under International Law” *American Law and Economics Review* 2007/1. 72–134; KRAAKMAN (50. lj.) 137; KRAAKMAN (23. lj.) 243. Az irodalom hosszasan foglalkozik egy másik itt nem elemzett hatással is: a másért viselt felelősség csökkentheti az ösztönzést arra, hogy M információt gyűjtsön arról, hogy K elvárható módon, vagy vétkesen járt-e el. A logika alapja: amennyiben információt gyűjt erről, akkor az a felperes, károsult számára elérhető lesz a perben – megkönnyíti, hogy bizonyítsák K vétkességét, vagyis növeli az esélyét annak, hogy a bíróság kártérítésre kötelezi M -et. Ugyanakkor ez az elemzés csak egyenes bizonyítási tehernél igaz, vagyis, amikor a felperesnek kell bizonyítania K vétkességét. Amennyiben a bizonyítási teher fordított, mint a magyar rendszerben, akkor M -nek már mindenképpen érdeke ezt az információt begyűjteni – hiszen, ha nincs bizonyíték, akkor megítélik a kártérítést (szemben az egyenes bizonyítással, ahol ekkor az alperes számára kedvezőbb döntés várható). Az egyenes bizonyítás esetére lásd ARLEN (59. lj.); C. Y. CYRUS CHU – Yingyi QIAN: „Vicarious Liability under a Negligence Rule” *International Review of Law and Economics* 1995. 305–322.

⁶⁰ Marton Géza megfogalmazása szerint az érdekelv azt mondja ki, hogy „minden emberi vállalkozás összes folyamányait, az előnyöket éppúgy, mint a hátrányokat vissza kell vezetni ugyanarra a számlára, az illető tevékenység gazdájáéra, mert csak így derül világosság annak az aktivitásnak a szociális értékességére vagy értéktelenségére”. MARTON (1. lj.) 101.

ti, akkor a várható kár veszélyét nem kell viselnie, a költségei közé az nem épül be. További problémaként felmerülhet a puha költségvetési korlát⁶¹ problémája: ha M nem nyereségérdekelt, vagy a veszteségeit is (szinte biztosan) megtérítik, akkor a költségemelés nem hat az aktivitására.⁶²

Az éremnek azonban van másik oldala is! Míg a másért viselt felelősség, helytállás nem mindig érzékelteti M -mel a kár esélyét, aközben e nélkül is érzékelhető lehet az a számára. Mi történne, ha a közvetlen károkozónak kellene – akár a közvetlen felelőssége, akár a megtérítési kötelezettsége miatt – viselnie a kár költségét? Az ún. *bérekülönbség-elmélet* szerint ekkor a közvetlen károkozó a rá háruló kockázat miatt magasabb ellenszolgáltatást, juttatást, bért kérne.⁶³ Vagyis M -re ez a költség akkor is visszahárulhat, ha nem kell neki kártérítésként megfizetnie a kárt: minél nagyobb az aktivitás, annál nagyobb a kár esélye, és ezért annál nagyobb lesz ez a bérkülönbözlet. Nem véletlen, hogy a közvetett károkozó olykor önként vállalja át a kár megtérítését akkor is, ha az nem lenne kötelezettsége: inkább ezt vállalja, mint hogy folyamatosan magas ellenszolgáltatást fizet. Ez az *önkéntes kárelosztás modellje*. Ilyen önkéntes kármegosztás indulhat el akkor, ha például a felelősség, a megtérítés szabályozása nem kógens, hanem diszpozitív. (A magyar jogirodalomban ez a probléma merül fel a PK 41. sz. állásfoglalása kapcsán:⁶⁴ a munkáltató és a munkavállaló felülírhatja-e a Ptk. munkáltatói felelősség kapcsán alkotott szabályát – kógens vagy diszpozitív szabálynak kell-e azt tekinteni.)

E bérkülönbség-elmélet, az önkéntes kárelosztás hatékonysága azonban sokak szerint nem (vagy legalábbis ritkán) igazolható. A közvetlen károkozó ugyanis sokszor nem ismeri fel a kockázatot, tévesen becsli azt – és ezért nem is kér megfelelő ellenszolgáltatást, bért. Ha pedig a bérkülönbség csak részben terheli e költséget a károkozóra, akkor az kevésbé ösztönöz a tevékenység visszafogására, mint ahogyan a másért viselt felelősség, helytállás tenné. (Ismét tegyük azonban hozzá: akkor, ha K -nak nincs megtérítési kötelezettsége.)

Kötelező felelősség, helytállás: formaválasztás. Kötelező felelősségvállalás, helytállás esetén az eddigi ösztönző hatások *mellett* a szabályok arra is hatnak, hogy M milyen jogi formában lép kapcsolatba K -val. A jogi forma megválasztásával ugyanis el is kerülheti a felelősségvállalást, helytállást – vagy legalábbis annak a maga számára enyhébb formáját tudja kialakítani. Például, sokszor dönthetünk

⁶¹ KORNAI JÁNOS: „A hiány újratermelése” *Közgazdasági Szemle* 1978/9. 1034–1050; KORNAI JÁNOS: „A puha költségvetési korlát” *Tervegazdasági Fórum* 1986/3. 1–18.

⁶² LARRY KRAMER – ALAN O. SYKES: „Municipal Liability under Section 1983: A Legal and Economic Analysis” *Supreme Court Review* 1987. 278–283, 294. (Amellett érvelnek, hogy állami, non-profit szervezetek esetén ez az aktivitási hatás nem jelentkezik.)

⁶³ A modellt alapvetően a munkabérré írták fel: kockázatosabb munkáért a munkavállaló nagyobb bért vár el cserébe. Ezért használjuk itt a bérkülönbözlet elnevezést. A munkaerőpiacon ennek hatásáról lásd RONALD G. EHRENBERG – ROBERT SMITH: *Korszerű munkagazdaságtan* (Budapest: Panem 2003) 307–312. Ezzel szemben ez a különbözlet a munkaviszonyon kívül is létezik: minden olyan helyzetben, amikor a két fél szerződéses viszonyban áll egymással, valamilyen módon kooperál, akkor egy olyan hatás, amely miatt valakinek nő a kockázata, általában növeli azt az ellenszolgáltatást, amit ő a partnerétől el fog várni.

⁶⁴ OROSZ (15. lj.) 177; FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 426.

arról, hogy valakit munkavállalóként alkalmazunk, vagy alvállalkozóként (atipikus munkaszerződéseket kötünk⁶⁵). A különböző jogviszonyok között ugyan sok más eltérés is van, de (ha csak minimális mértékben is) hat a választásra az is, hogy *M*-re milyen másért viselt felelősségből, helytállásból fakadó kockázatok hárulnak.⁶⁶ Ő azokat a formákat részesítheti előnyben, ahol ez a felelősség, helytállás kisebb.

Azonban az éremnek itt is két oldala van! A közvetlen károkozó pedig épp ezzel ellentétesen gondolkodik: számára viszont az *M*-re több kárt és kockázatot toló felelősségi forma a vonzóbb. Mint az előbb, a bérkülönbség-modellnél is láttuk, a kedvezőtlenebb formáért magasabb ellenszolgáltatást fog kérni. Az, hogy a két ellentétes érdekű fél alkujának kimenete mi lesz, általános érvennyel nem határozható meg – bár, ha az előbb a bérkülönbség-elmélet kapcsán látott kritikák igazak, akkor vélhetően a tájékozottabb fél, *M* akarata fog érvényesülni.⁶⁷

Egyes intézményi formák eltérő hatásai. Ahogyan a közvetlen károkozó ösztönzőinek lezárásakor említettük: amikor a kártérítési jellegű ösztönzők gyengülnek, akkor *M* inkább próbál szabályozásjellegű sémákkal hatni a közvetlen károkozóra. Azt a listát tehát, amit az előző pont végén láttunk, ide másolhatnám – csak ellentétes előjellel: amely formák csökkentik a közvetlen károkozó kártérítés-jellegű ösztönzőit, azok emelik a közvetett károkozó ösztönzését arra, hogy szabályozási megoldásokat találjon. Az ottani listát itt csak két további ponttal egészítem ki:

– Ha *M*, a *közvetett károkozó kimentése kapcsán elvárásalapú rendszer* épül ki, akkor ő csak ezen elvárások teljesítésében lesz érdekelt – vagyis a nem megfigyelhető elemek alkalmazását, vagy az aktivitás nagyságának szabályozását (amely szinte bizonyosan nem része az elvárásnak) nem ösztönzi a másért viselt felelősség, helytállás.

– Ha *K*, a *közvetlen károkozó kimentése kapcsán elvárásalapú a rendszer*, akkor *M* csak olyan szabályozási eszközökkel fog élni, amelyek ezen elvárások teljesítésére hatnak. Az aktivitás nagyságának meghatározása ismét kimarad a megfontolt elemek közül. Ugyanakkor – szemben az előzővel – a kiválasztás és az utasítás-ellenőrzés terén nem korlátozza magát a bíróság által elvárt elemekre.

Egyes intézményi formák eltérő hatásai: információadás. Amikor a 6:542. § alapján a másért viselt felelősség csak addig áll fenn, amíg *M* meg nem nevezi *K*-t, az – első ránézésre – a másért viselt felelősség, helytállás hiányát jelenti. Hatásai azonban nem teljesen ugyanolyanok: több információ gyűjtésére ösztönöz. Fontos lehet ez például az összetett csoportos döntéshozatal, vagy csoportmunka esetén, amikor nehéz a közvetlen károkozót azonosítani. Az ilyen információs elv-

⁶⁵ FUGLINSZKY 2015 (10. lj.) 429–433.

⁶⁶ Lásd pl. Jennifer ARLEN – W. Bentley MACLEOD: „Beyond Master-servant: A Critique of Vicarious Liability” in M. Stuart MADDEN (szerk.): *Exploring Tort Law* (New York: Cambridge University Press 2005) 139–140.

⁶⁷ KRAAKMAN (23. lj.) 439–441. Az irodalomban általában bevett, hogy hatékonynak tekintsék, ha a munkáltató átvállalja a kockázatot – lásd pl. Lewis A. KORNHAUSER: „An Economic Analysis of the Choice between Enterprise and Personal Liability for Accidents” *California Law Review* 1982. 1351–1352; SYKES (59. lj.) 241.

rás ugyanis M -re hárítja annak kockázatát, hogy K ismeretlen.⁶⁸ Ezt a kockázatot pedig úgy csökkentheti, ha figyelni a potenciális közvetlen károkozók (az adott megoldás esetén nagyrészt a megbízottai, az alvállalkozói) viselkedését.

3. BEFEJEZÉS HELYETT: GYAKORLATI ELEMZÉS

Az írás szigorúan leíró keretek között kívánt maradni. Azt elemeztem, hogy miképpen hat az, ha egy közvetlen károkozó által okozott kárt valaki másnak kell megfizetnie. Láttuk, hogy a válasz: „attól függ...” – attól függ, hogy az első fejezetben feltett öt dimenzió szerint milyen másért viselt felelősségi, helytállási rendszert építünk ki. Az írás a másért viselt felelősség, helytállás két-három fontos hatását állította a középpontba: a reparációt, a prevenciót – illetve a kockázatosztást. (Bár ez utóbbi kapcsán épp azt próbáltam bizonyítani, hogy ez nem önálló kérdés: a kockázatosztáson keresztül érhetünk el reparációs és prevenciók hatásokat.) A prevenció kapcsán láttuk, hogy alapvető átváltás van egyrészt (a kártérítés más formáihoz hasonlóan) a reparáció és a károsult prevenciók ösztönzői, másrészt a közvetlen károkozóra ható kártérítési jellegű ösztönzők és a közvetlen károkozó azon ösztönzői között, hogy ezek helyébe szabályozásjellegű elemeket állítson. A másért viselt felelősség, helytállás kimondása mellett (másként: amellett, hogy a bíróság úgy találja, hogy a törvényben meghatározott nyitott kategóriák teljesülnek adott viszonyban, például, hogy a „foglalkoztatásra irányuló jogviszonyral való összefüggésben” keletkezett-e a kár) több érv szól, ha a közvetett károkozó valóban képes ilyen szabályozásjellegű ösztönzőket kialakítani.

Gyakorlati példa: a jogi személy vezető tisztségviselőjéért viselt felelőssége. A modell első látásra talán alkalmazhatatlanul bonyolultnak tűnik – de (reményeim szerint) nem az. Ennek érzékeltetésére álljon itt egy konkrét változás értékelése. A Ptk. 6:541. § korábban úgy rendelkezett, hogy ha a jogi személy vezető tisztségviselője szerződésen kívül kár okoz másnak, akkor ezért ő és a jogi személy egyetemlegesen felel. Ezt a megoldás törölte a 2016. évi LXXVII. tv., és a Ptk.-ba a 3:24. § (2) bekezdését – ezzel a vezető tisztségviselő felelőssége hasonló lett az alkalmazottéhoz, vagy a jogi személy tagjához: kártérítést tőle nem lehet kérni, csak a jogi személy felel. Abszolút felelősség alakult ki. Kivéve, ha a közvetlen károkozó szándékosan okoz kárt – ekkor egyetemleges a felelősség.

Ha ennek a változásnak a várható hatásait akarjuk számba venni, akkor először át kell tekintenünk az 1. fejezetben látott dimenziókat, vagyis az új helyzetben

- (1) a közvetlen károkozó miatti kimentés elvárásalapú rendszer,
- (2) a közvetett károkozó miatt nincs kimentés – vagyis költségalapú a rendszer,
- (3) a felek eddig egyetemlegesen feleltek – ezt akarjuk most abszolút felelősségre változtatni,
- (4) a vezető tisztségviselő (ha a szerződésben nem zárják ki) minden esetben
- (5) teljes megtérítéssel tartozik.

⁶⁸ Lásd pl. KORNHAUSER (67. l.) 1370–1371; KRAAKMAN (50. l.) 141–142.

De mivel közte és a jogi személy között szerződéses viszony létezik, így ettől a megtérítési kötelezettségtől a felek eltekinthetnek (vagy a károk egy részére szűkíthetik azt).

A fenti modell alapján, mivel az egyetemleges felelősség abszolút felelősségre cserélése a reparáció esélyét csökkenti, így mint a morális kockázat kapcsán láttuk, a potenciális károsultak prevencióis ösztönzője nő.

Az új megoldás csak annyiban érinti a két károkozó közötti kockázatmegosztást, amennyiben innentől biztos, hogy a jogi személy (közvetett károkozó) meghitelezi a vezető tisztségviselőt – vagyis kénytelen vállalni a hitelezéssel járó kockázatot. Ha a jogi személy nem ad felmentést a vezető tisztségviselőnek a megtérítési kötelezettség alól, akkor a közvetlen károkozó prevencióis ösztönzőit mindkét felelősségi rendszerben elsősorban az határozza meg, hogy sikerül-e a közvetlen károkozó oldalán kimentést találni. Vagyis ugyanazt keresi, amit akkor keresne, ha nem is lenne másért viselt felelősség, helytállás. Ezt a hatást csak az torzítja, hogy az abszolút felelősség kis mértékben csökkenti a közvetlen károkozó kártérítési jelegű prevencióis ösztönzését: másért viselt felelősség, helytállás esetén később kell fizetnie, ráadásul elképzelhető, hogy ugyan ő képes lenne kifizetni a kártérítést, de ha a jogi személy vagyona alacsonyabb a kártérítés összegénél, akkor ezt elkerülheti. Tegyük hozzá: mivel a vezető tisztségviselő általában mindenkinél jobban ismeri a jogi személy vagyoni helyzetét, így ezzel tisztában is lehet.

A jogi személy esetében, a közvetett károkozó kapcsán az előbb látott többletetter, többletkockázat miatt kicsit nőnie kellene az ösztönzőnek arra, hogy szabályozásjellegű elemeket építsen ki: meg kellene próbálnia a vezető tisztségviselőt arra ösztönözni, hogy az „adott helyzetben elvárható” módon járjon el. Ugyanakkor láttuk, hogy felmerül a kérdés: milyen szabályozási jellegű eszközök állnak rendelkezésre. Ha elfogadjuk a joggazdaságtani irodalom állításait,⁶⁹ és feltesszük, hogy a jogi személy döntései gyakorlatilag a vezető tisztségviselő döntései (vagyis az ő döntéseinek tagi ellenőrzése, felügyelete az ún. ügynökprobléma miatt meglehetősen nehéz), akkor a felügyeleti, utasítási, ellenőrzési kérdések és az aktivitás meghatározása sem lesz releváns – ezek esetében a gyakorlatban a közvetett és a közvetlen károkozó döntéseit ugyanaz a személy hozza meg. Egyedül a kiválasztás szempontja marad. És ezzel el is jutottunk egy olyan elemig, amely a másért viselt felelősség e formájának elemzésekor a magyar irodalomban mintha elsikkadna: a vezető tisztségviselő által okozott károkat logikailag nem tekintjük azonosnak a megbízott, vagy az alkalmazott által okozott károkkal. A mostani elemzés egy fontos különbségre hívja fel a figyelmet: a közvetett károkozó (a jogi személy) lehetőségei arra, hogy a közvetett károkozóval szemben szabályozásjellegű ösztönzőket alakítson ki alapvetően eltér attól, mint amit alkalmazott, vagy megbízott, alvállalkozó esetén tehet. A jogi személy felelőssé tétele a vezető tisztségviselő által okozott kárért kevésbé tud prevencióra ösztönözni, mint alkalmazottak, megbízottak, alvállalkozók esetén. Másrészt arra is rámutat a modell, hogy mi indokolhatja ilyen

⁶⁹ Ezek összefoglalásáért magyarul lásd SZALAI Ákos: „Korlátolt felelősség közzgazdaságtana: két mese a vállalatról” *Jogelméleti Szemle* 2007/4.

felelősségi rendszer esetén azt, hogy a jogi személy vezető tisztségviselővel kötött szerződést kidolgozó, elfogadó szerve lemondjon a megtérítésről: tarthat ugyanis attól, hogy a vezető tisztségviselő kártérítés-jellegű ösztönzők esetén (a befektető értékelése szerint túlzottan) kockázatkerülő módon kezdene viselkedni. Ha a jogi személy lemond a megtérítésről, akkor ezzel kevésbé ösztönzi a vezető tisztségviselőt óvatosságra.